

şartlarını taşıması halinde şebek kıyası uygulanabilir. Yine Şâfiî ekolünde, "Ta'lîl edilmesi mümkün görülen her hükümde kıyas cârîdir" (*el-Müstasfâ*, II, 332) şeklindeki kabule uygun olarak kıyasın hadlere, kefâretlere, miktarları şer'an tayin edilmiş konulara (mukadderât) ve ruhsatlara teşmil edilmesi de bu yaklaşımın bir yansımasıdır. Bu görüşün literatürde usulcülerin geneline nisbet edildiği noktasından hareketle Mâlikî ve Hanbelî usulcülerini de bu görüş altında düşünmek mümkündür (İbn Kudâme, II, 218).

4. Ta'lîlin yapılacağı vasfı diğer vasıflardan ayıran bir delil yanında illeti tesbit edilecek nassın prensipte muallel olduğunu gösteren bir delilin bulunması şartıyla naslarda aslanan ta'lîlidir. Bu yaklaşımda üçüncü görüşten farklı olarak ta'lîl ve temyiz işine girişmeden önce ayrıca illeti bulunup çıkarılmak istenen nassın muallel olduğuna dair bir delilin bulunması şart koşulmaktadır. Çünkü bu anlayışa göre naslarda aslanan ta'lîl olduğunun kabulü ilzam için değil sadece def için uygundur; diğer bir ifadeyle bu kabul her nassın muallel sayılmasını gerektirmeyeceğinden illeti bulunacak nassın muallel olduğunun ayrıca ispatlanması gerekir. Bir nassın muallel olduğu açıkça nasla belirlenmesinden, nassın fehvasından, nassın hükmüyle istidlâl edilmesi yoluyla ve nassın muallel olduğu konusunda kıyası benimseyenlerin görüş birliği içinde bulunmasından anlaşılabilir (örnekleri için bk. Serahsî, II, 149). Birinci görüşün bazı Hanefî usulcülerine nisbet edildiğine rastlansa da (Merdâvî, VII, 3365) ikinci ve üçüncü görüşlere nazaran daha sıkı olan dördüncü görüşün Hanefîler'e nisbeti daha yaygındır. Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve Sadrüşşeria dördüncü görüşün Hanefîler'e ait olduğunu açıkça belirtmektedir (*Ta'kvimü'l-edille*, s. 317; *et-Tavzîh*, II, 64). Neticede Hanefî ekolünün ta'lîl konusunda diğer Sünnî ekoller içerisinde daha sıkı, katı ve daraltıcı bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımın açık bir şekilde yansıdığı konuların başında Hanefî ekolünde kıyasın geçerlilik şartlarının ve özellikle illeti belirleme işinin sıkı kurallara bağlanması gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bilhassa geç dönemlerde Hanefî ekolüne mensup âlimler arasında kıyasın dar kalıplarının aşılmasına, maslahat eksenli çıkarıma, yeniden yapılanma ve mutlak ihtihada vurgu yapan kimşelerin çıkmayı ve diğerlerine göre Hanefî ekolünün daha muhafazakâr söylemlere sahip oluşu, yine Hanefîler'in hadler, kefâretler, mukadderât konusunda kıyasın uygulanamayacağını kabul etmeleri ve asıl-

daki hükmün illetle değil doğrudan nassın kendisiyle sabit olduğunu ileri sürmeleri onların ta'lîl konusundaki temel yaklaşımlarıyla yakından ilgilidir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), III, 291; *Lisânü'l-'Arab*, "all" md.; Debûsî, *Ta'kvimü'l-edille* (nşr. Adnân Ali), Beyrut 2006, s. 317-320; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fık'h* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Devha 1398, II, 581-584; Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Ķavâ'if u'l-edille* (nşr. M. Hasan İsmâil eş-Şâfî), Beyrut 1997, s. 137; Pezdevî, *Kenzü'l-vüŷûl* (Abdülazîz el-Buhârî, *Keŷfû'l-esrâr* içinde, nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, III, 431-442; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uŷûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, II, 144-149; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, Bulak 1324, II, 332; a.m.f., *Şifâ'ü'l-ğalil* (nşr. Hamed el-Kebîsî), Bağdad 1390/1971, s. 204; a.m.f., *el-Menhûl* (nşr. M. Hasan Heyto), Dimaşk 1400/1980, s. 385; Âleddin es-Semerikandî, *Mizânü'l-uŷûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Bağdad 1407/1987, II, 895-898; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut 2004, s. 222-232; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 6, 12; İbn Kudâme, *Rauzatü'n-nâzir*, II, 218; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut 2002, I, 580-595; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-uŷûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Dimaşk 1382/1962, s. 38-46; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Ķavâ'idü'l-aĥkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), I, 18; Abdülazîz el-Buhârî, *Keŷfû'l-esrâr* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, III, 431-442; Sadrüşşeria, *et-Tavzîh fi halli gavamîzi't-Tenkiĥ* (Teftâzânî, *Şerĥu't-Telviĥ* içinde), Kahire 1377/1957, II, 64-65; Adudüddin el-İcî, *el-Mevâkıf*, Beyrut, ts., s. 331-332; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, Beyrut 1991, II, 297-310; Teftâzânî, *Şerĥu't-Telviĥ*, Kahire 1377/1957, II, 64-65; a.m.f., *Şerĥu'l-Makâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, II, 113-116; IV, 301-306; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *et-Taĥbir şerĥu't-Tahrîr* (nşr. Ahmed b. Muhammed es-Serrâh), Riyad 1421/2000, VII, 3363-3367; İzmîrî, *Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-uŷûl*, İstanbul 1309, II, 301-303; Bahrülülüm el-Leknevî, *Fevâihü'r-raĥamât* (Gazzâlî, *el-Müstasfâ* içinde), Bulak 1324, II, 293-295; M. Mustafa Şelebî, *Ta'lîl ü'l-aĥkâm*, Beyrut 1401/1981, s. 97-111.

H. YUNUS APAYDIN

TA'LİM-i EDEBİYYÂT

(تعليم ادبيات)

Recâizâde Mahmud Ekrem'in
(ö. 1914)

yeni bir metotla hazırladığı edebiyat
 bilgi ve teorisi kitabı.

Recâizâde'nin Mekteb-i Mülkiye'de verdiği ders notlarından oluşan *Ta'lim-i Edebiyyât* 1860'lı yıllardan itibaren başlayan Batı tesirindeki yeni Türk edebiyatı örnekleri göz önünde bulundurularak kaleme alınmıştır. Başta adı olmak üzere belâgat ve inşâ geleneğinden büyük ölçüde farklılık gösteren eser Arap belâgatının mânî,

beyân ve bedî' tasnifinin yerine yeni bir sınıflandırmayla dört ana bölümden (fasıl) meydana gelmiştir: 1. "Kuvâ-yi Zihniyenin Edebiyatında Fıili" başlıklı bu bölümde edebiyatın psikolojiyle ilişkisi ele alınarak edebî eserlerde varlığı kabul edilen fikir, his ve hayal üzerinde durulur. Güzeli çirkinden, iyiyi kötünden ayırma, edebî eserdeki güzelliği kavrama yeteneği "Hüsn-i Tabiat"; güzelliğin, zarafetin, inceliğin ve nüktenin mahiyeti "Zarafet ve Nüktedanlılık"; güzel sanatlarda ve edebî eserde güzellik "Sanâyide Güzellik Neden İbarettir?" başlıkları altında incelenir. Aynı bölümdeki "Deha ve Hünerverî" başlığı müellifin sanata nasıl baktığını göstermesi bakımından ayrı bir önem taşır. 2. "Esâlib" başlığını taşıyan bu bölüm fesahat, meânî, beyân ve bedî' alt bölümlerinden meydana gelir. Fesahati üslûbun bir niteliği kabul eden müellif sıhhat-i ifâde ve mutâbakât-ı elfâz ayırımı ile klasik belâgattaki fesahatin konularını ele alır. Bu bölümün diğer alt başlıkları üslûbun nitelikleri olarak vuzuh, tâbiyyet, mü-nakkahiyyet, âheng-i selâset ve muvâfakat sırasıyla incelenir. Fransızca armoniyi "âheng-i selâset" diye karşılayan Recâizâde Ekrem üslûbu da üslûb-ı sâde, üslûb-ı müzeyyen ve üslûb-ı âlî şeklinde üçe ayırır; üslûb-ı âlîye bağılı olarak ulviyeti söz konusu eder. Kitabın bu kısmında Emile Lefranc'ın *Traité théorique et pratique de littérature* adlı eserinin (Paris 1837) "Style et composition" bölümü esas alınmıştır. 3. "Tezyînât-ı Üslûb ve Envâ-ı Mecâz" adlı bu bölümde üslûbu süsleyen unsurlar olarak edebî sanatlar klasik tasniften farklı bir ayırıma tâbi tutulur. Konuya daha çok mecaz noktasından yaklaşan müellif mecazları mecâz-ı tahyîlî ve mecâz-ı teblîği şeklinde ikiye ayırır. Birinci gruptakiler istiâre, istiâre-i temsîliyye, teşbih, mecâz-ı mürsel, ta'riz ve kinaye, tevriye, telmih, tezat, mukabele, edebî kelâm, teşhis, intak ve müşâkele adları altında ele alınır. Buradaki edebî kelâmı teşhis ve intak önceki belâgat kitaplarında görülmez. İlki E. Lefranc'taki "périphrase ou circunculation", diğeri "prosopopée"nin karşılığı olarak kullanılmıştır. Böylece Recâizâde Türk edebiyatında kullanılan, ancak adı konmayan iki sanatı edebiyat bilgilerine kazandırmış olur. Mecâz-ı teblîği grubunda ise iltifat, terdid, rücû, aks, tekrîr sanatları yanında ilk defa *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta söz konusu edilen istifham, nidâ, kat' ve tadrîc sanatlarından bahsedilir. 4. "Sanâyi-i Lafziyye" başlığını taşıyan bu bölümde îhâm, îhâm-ı tenâsüb, îhâm-ı tezâd, tensik-i sîfât, iktibas ve tazmin,

tecnis, iştikak, kalb, secî ve tarsî', vasf-ı tahsînî, icad ve tervîc-i elfâz sanatları ele alınır. Bunlardan vasf-ı tahsînî ile icad ve tervîc-i elfâz yine ilk defa bu kitapta söz konusu edilmiştir. Bu şema ile *Ta'lim-i Edebiyyât* Batı retoriğini esas alan, aynı zamanda eski belâgat kuralları ile tariflerinden yararlanan yeni bir üslûp kitabı özelliği göstermektedir.

Yayımlandıktan sonra büyük ilgiyle karşılanan *Ta'lim-i Edebiyyât* hakkındaki yazılardan bazılarında eser yeni bir bakış açısına sahip olması bakımından takdir edilirken özellikle eski edebiyat mensupları tarafından tenkide uğramıştır. Kitap hakkında yazı yazarlar arasında başta Hacı İbrâhim Efendi ve Ahmed Midhat Efendi olmak üzere Abdülhak Hâmid, Şemseddin Sâmî, Mustafa Reşid, Fâik Reşad, Hikmet ve M. Nûri bulunmaktadır. 1886'da Recâizâde Ekrem ile Muallim Nâci arasında cereyan eden "Zemzeme"- "Demdeme" tartışmasının ardından yeniden gündeme gelen eser hakkında tekrar Hacı İbrâhim Efendi (Rusuhî imzasıyla), Adanalı Hayret, M. Zeki, M. Ziver, Ebüzziyâ M. Tevfik, Ali Râif ve M. Salâhî gibi şahsiyetler yazılar kaleme almıştır. Sadece Hacı İbrâhim Efendi'nin elliden fazla eleştiri yazmış olması eserdeki konuların ne kadar ilgi çektiğini gösterir. *Ta'lim-i Edebiyyât* söz konusu tartışmalarda daha çok bir kısım ifade zafırları, tariflerin yetersizliği, örneklerin isabetsizliği, olumlu örneklerin yeni edebiyattan, tenkit edilen örneklerin eski edebiyattan seçilmiş olması yüzünden eleştirilmiştir. Bu tartışma bir süre sonra eskiden tartışması şekline dönüşmüştür. Kitap hakkında o sırada Midilli'de sürgünde bulunan Nâmık Kemal'in kaleme almaya başladığı, ancak vefatı sebebiyle tamamlayamadığı risâle daha sonra *Nâmık Kemal'in Tâlim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi* adıyla yayımlanmıştır (nşr. Necmettin Halil Onan, Ankara 1950). Türk edebiyatı tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden *Ta'lim-i Edebiyyât*, yeni tarif ve bakış açılarıyla geniş sayılabilecek bir çevrede II. Meşrutiyet'e kadar ilgi görmüştür. Eseri bir ders kitabı olmaktan ziyade edebiyat teorisi alanına getirdiği yeni bakış açısı ve kavramlar bakımından önemli bulan Ahmet Hamdi Tanpınar onun bu tarafı üzerinde ayrıntılı biçimde durur (bk. bibl.).

Basılmadan önce bazı bölümleri *Hazine-i Evrak'ta* neşredilen *Ta'lim-i Edebiyyât*'in ilk baskısı 1879'da litografya usulüyle yapılmış, 1882 ve 1914 yıllarında da basılmıştır. Hakkında çıkan yazılarda yöneltilen eleştiriler dolayısıyla müellifin verdiği

cevaplarda eserin gerekli kısımlarının tasahih edileceği yolundaki açıklamasına rağmen yeni baskılarda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. *Numûne-i Zeyl-i Ta'lim-i Edebiyyât* ile (*Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1307, 20 Teşrînievvel 1298 / 1 Kasım 1882) *Kudemâdan Birkaç Şair* ise (1305) eserin ikinci kısmı değil zeyli mahiyetindedir. Kâzım Yetiş *Ta'lim-i Edebiyyât'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler* başlıklı bir doktora tezi (1981, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2007, s. 446-447; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996; a.m.f., *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul 2006, s. 12-36; Christopher Ferrard, "The Contribution of Recâizâde Mahmûd Ekrem's Ta'lim-i Edebiyat to the Development of Ottoman Rhetoric, Part II", *Osm.Ar.*, sy. 6 (1986), s. 139-161; "Ta'lim-i Edebiyat", *TDEA*, VIII, 216.

KÂZIM YETİŞ

TÂLİM ve TERBİYE

I. İSLÂM TARİHİNDE

TÂLİM ve TERBİYE

II. ÇAĞDAŞ İSLÂM ÜLKELERİNDE

TÂLİM ve TERBİYE

İslâm kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak tâlim, eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmaktadır. Ayrıca öğrenim için tahsil ve daha çok eğitimi ifade etmek üzere tedrîs, te'dîb, tehzîb, siyaset, tezkîye, irşad gibi kelimelere yer verilmektedir. Sözlükte "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, bir nesnenin şekli zihinde oluşmak, nesneyi gerçek haliyle bilmek" anlamındaki *ilm* kökünden türeyen *ta'lim* "birine bilgi öğretmek, ders okutmak" demektir (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "alm" md.). Bilgi öğretme işini yapana *muallim*, bilgi öğrenene *müteallim* denir. "Korumak, ıslah etmek, gözetmek, yükseltmek" anlamındaki *rabv* kökünden türeyen *terbiye* kelimesine "çocuğu veya ekini besleyip büyütme, geliştirmek" mânası verilir (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "rbv" md.). Râgib el-İsfahânî, terbiyeyi "bir şeyi en mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar adım adım inşa etmek" şeklinde tanımlar (*el-Müfredât*, "rbv" md.). Beyzâvî ise "bir şeyi derece derece geliştirerek kemaline ulaştırmak" diye açıklayarak bunun bütün canlılar için söz konusu olduğunu söyler (*Envârü't-tenzil*, I, 7). Yetişme ve gelişme bütün canlılarda görülürse de ter-

biye daha çok insan hakkında kullanılan, onun bedenî, zihni, ahlâkî gelişmesini ve olgunlaşmasını sağlamayı ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu faaliyetin önemi, ilkeleri, metotları, etkileri ve hedefleri gibi konulardan bahseden disipline de terbiye ilmi veya kısaca terbiye denilmiştir. "Öğrenmek ve ezberlemek" anlamındaki *ders* kökünden türeyen *tedrîs* "öğretmek, ders vermek" demektir. Ders veren kimseye *müderris*, ders okutulan yere *medrese* adı verilir. Terbiyeden başka eğitim karşılığında kullanılan bir kelime "iyi tutum, incelik, kibarlık" anlamındaki *edeb* kelimesinin türevi olup "eğitmek, bilgilendirmek" mânası taşıyan *te'dîb*dir. Cevherî te'dîbi "kişinin eğilim ve davranışlarının bizzat kendi iradesiyle veya dış bir otoritenin etkisiyle kontrol edilip yönlendirilmesi" diye açıklar. Aynı müellif *tehzîbi* de "arıtmak, ahlâkını güzelleştirmek" şeklinde tarif eder (*eş-Şihâh*, "edb", "hzb" md.leri). Ayrıca te'dîbi "tâlim", tehzîbi "temizlemek, saflaştırmak" biçiminde açıklayanlar vardır (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "edb", "hzb" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "edb", "hzb" md.leri; *Tâcü'l-'arûs*, "edb", "hzb" md.leri). Ahlâk eğitimi ve öğretimi için "tehzîbü'l-ahlâk" terkihi kullanılmıştır. Yahyâ b. Adî, İbn Miskevî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Gazzâlî gibi müellifler ahlâk konusundaki kitaplarına veya eserlerinin ahlâka ilişkin bölümlerine bu adı vermiştir. *Siyâset* kelimesinin "yönetmek, emretmek ve yasaklamak, boyun eğdirmek" gibi mânaları yanında "eğitmek, te'dip etmek" anlamına geldiği de belirtilir (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "svs" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "svs" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "svs" md.). *Tezkiye* ise "temizlemek, ıslah etmek" ve özellikle "nefsi arındırmak, geliştirmek" gibi kısmen terbiyeye yakın anlamlarda kullanılır. "Doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek" mânasındaki *rüşd* kökünden türeyen *irşad* "doğru yolu göstermek" demektir ve daha çok dinî alanlarda yaygın eğitim hizmetleri için kullanılır.

Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde ilim kökünden türeyen pek çok kelime bulunmakta, ayrıca tâlim masdarından fiiller "öğretmek", teallüm masdarından "öğrenmek" anlamında geçmektedir. Bu âyetlere göre Allah, Âdem'in üstünlüğünü meleklere göstermek için ona meleklere bilmediği isimler öğretmiştir (el-Bakara 2/31). Kur'an'ı Allah tâlim etmiş, insana beyanı O öğretmiştir (er-Rahmân 55/2). İnsana kalemle yazmayı öğreten ve ona bilmediklerini belleten de O'dur (el-Alak 96/4-5). Allah, İsa'ya kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i (el-Mâide 5/110), Yûsuf'a olayların (rüya-